

UTTERSLEV MOSE - FØR OG NU

Af Henning Jensen

Denne artikel om Utterslev Mose er sammenfattet fra et stort antal tidsskrifter, bøger, rapporter m.v., oplysninger fra mange personer, og personlige observationer i mosen i 60 år, men jeg har kun citeret enkelte kilder i teksten. Jeg ved selvfølgelig godt, at I ved det meste i forvejen, men jeg tror også, at nogle kan finde nye oplysninger om livet i mosen, og så må I undskylde, at jeg ikke altid er politisk korrekt, men kalder en spade for en spade.

L IDT OM MIN BAGGRUND

Mit navn er Henning Aptrup Jensen. Jeg blev født på Stånumgård i landsbyen Stånum, 7 km. syd for Randers, den 10.marts 1934 kl. 18.05. Stånum er ikke en verdens metropol med fire gårde, fem huse og en smed, der lukkede for årtier siden. Gården er på 42 ha. og igamle dage med græs-, korn- og roemarker, to skove, og en stor eng der grænser til Brusgård Møllebæk, hvor der var masser af ål, gedder, aborrer og bækørreder i min barndom, så der var ofte fisk på menuen. Jeg skød gedder med en salonriffel, og far satte ruser og fangede store mængder af ål, som blev solgt til Møller's fiskehandel i Randers som stadigvæk eksisterer. Her solgte jeg også en havørred på 5 kg" som jeg havde fanget i Alling Å. Senere blev de mange sving rettet ud til en lige kanal, og totalt forurenede af mælkevand fra Moeslund Mejeri, og så var bækken total død. Min kone og jeg besøgte gården sidste år, hvor markerne nu er en stor majs mark, hvor der dårligt nok kan yngle et par sanglærker, men nu ser bækken ud til at være nogenlunde ren igen.

Her blev min interesse for fugle vakt, og jf. min mor kendte jeg som femårig fuglene i Helm s tre bøger om danske fugle, før jeg kunne læse om dem. Det gjorde David Lukas også, som skriver om dyreliv i Lonely Planet! Som treårig begyndte jeg at udforske verden sammen med min tro følgesvend svip, en lille foxterrier. Engang observerede nogle, at vi var på vej til Randers 1 km. fra gården, og de ringede og fortalte mor det, så vi fik vendt snuderne hjemad igen! Udforskningen af verden er fortsat op til nutiden, hvor min kone og jeg har besøgt 98 lande på alle syv kontinenter for at studere fugle, kultur m.v.

Som lille levede jeg livet farligt. En dag var jeg væk, og mor fandt mig stående under bugen på en stor sort tyr som stod tøjret ude på marken, og mor turde ikke hente mig, før jeg forlod min store ven frivilligt. Vi havde fire store jyske heste, hvor jeg stod mellem bagbenene og rykkede dem i halen. Under gravning af tørv var jeg pludselig væk, og karlene så, at jeg stod på bunden, og jeg overlevede alle eventyrerne.

Jeg besøgte ofte den store Paderup Mose, som var og er et mere eller mindre uigennemtrængeligt vildnis med tæt krat og store tørvegrave. Her samlede jeg æg af hættemåger, som man kunne lave lækker rørræg af. Senere gik jeg på jagt sammen med min far i mosen. Den gang gik andejagten ind den 1. august, men vi gik først derned om formiddagen med hunden, som fandt de anskudte og døde ænder, som jægerne uden hunde havde efterladt. Ofte havde vi 5-10 ænder med hjem, uden at havde løsnet et eneste skud. Jeg har lige skrevet en artikel om mosens historie og fugleliv, som Østjysk Biologisk Forening vil publicere på internettet.

Her havde jeg som sagt en lykkelig barndom, og på gården boede der ni mennesker inklusive to karle og to tjenestepiger. Vi spiste varm mad kl. 12, altid to retter, og smørrebrød og evt. rester fra middagen kl. 18 præcis, og ingen sagde et ord under spisningen, som var overstået på 10 minutter.

Jeg var igennem enhver rask drengs udviklingen på landet med slangebøsse, flitsbue, luftbøsse, salonriffel og jagtgevær, hvor jeg gik på jagt med min far. Gik først i den lokale skole i Munkdrup, hvor de to lærere brugte tiden til undervisning og ikke til forberedelse og møder, som lærerne bruger mest tid på nu om dage. Jeg gik ned over engen, krydsede Brusgård Møllebæk på en fjæl, og videre over markerne til skolen. Senere gik jeg i en privatskole i Randers, hvor jeg stod op kl. 5 og hentede køerne nede i marken, malkede 10 køer og cyklede 7 km. til Randers året rundt, ofte i en snestorm, hvor skolebørn nu bliver kørt til og fra i taxa! Ingen fjernsyn og kun arbejde og læse lektier. Ingen lege kammerater. Som 17-årig rejste jeg til København, til min mors store bekymring, hvor jeg har boet de seneste 40 år i Søborg. Jeg arbejdede på Søborg Postkontor, indtil for 19 år siden, hvor jeg sagde farvel og tak efter 42 år i P & T's tjeneste, så jeg kunne hellige mig mere seriøse interesser!

Jf. ovenfor var jeg også med til at grave tørv i 1940'erne i min fars eng. De blev kun brugt i kakkellovnen i dagligstuen og i komfuret i køkkenet, hvor der var sort af fluer. De blev fanget på fluefangere, eller i et glas med sprit, hvorpå der var lagt et stykke rugbrød med hul i midten, og sukker på undersiden. Når fluerne kravlede ned igennem hullet til sukkeret, besvimed de og faldt ned i spritten. Det var min farmors opfindelse! Resten af stuehusets 10 rum uden isolering var iskolde om vinteren med rim på dynerne om morgenen. Badevandet var også iskoldt, så afvaskningen gik hurtigt. Jeg lå også ude under køerne og drak mælk direkte fra ko patten indsmurt i kolort, hvor jeg fik alt det skidt, som jeg havde behov for, og slap for alle former for allergi senere i livet med galvaniserede tarme! Lokum i enden af kostalden, og når tøndnen var fuld, og med hundredvis af hvide larver, blev den tømt ud på møddingen midt ude på gårdspladsen.

MIT LIV SOM AUTODIDAKT ORNITOLOG

Jeg begyndte at se på fugle i al almindelighed i Utterslev Mose i 50'erne, hvor Ella Adelholt var min lærermester, men det var først i 1962, at jeg begyndte med mere seriøse studier af de verdensberømte grågæs, og det er fortsat op til nutiden, hvilket jeg skønsmæssigt har brugt 25.000 timer på. I årene 1967-76 foretog jeg sammen med andre meget grundige undersøgelser af fuglelivet i Kagsmosen med farveringmærkning af mange arter. Den første fugl, en solsort hun, blev ringmærket den 13. maj 1969, og indtil 1976 ringmærkede jeg 46 arter og 2.196 fugle, hvor den mest talrige var 286 rørsangere. Om mine ornitologiske iagttagelser m.v. har jeg skrevet en bog, et tillæg til bogen og 88 artikler og mindre meddelelser i 16 tidsskifter, som jeg har set refereret 191 gange i 56 tidsskrifter, bøger og rapporter, omtalt 79 gange i 7 tidsskrifter, og jeg har nok ikke set dem alle sammen! Jeg fik anmodninger om 61 særtryk fra 17 lande lige fra Japan til Chile, så det var ikke helt forgæves! I Feltornitologen 1:1968 udskrev Ornitologi sk Forening en konkurrence om at beskrive fuglelivet i bymæssig bebyggelse. Den besvarede jeg med 40 A4 sider og 80 skitser, figurer og tabeller, mange i A3 format, indsat i et ringbind om fuglelivet i Kagsmosen 1968. Jeg vandt førstepræmien på 200 kr.!. Der blev anvendt 774 timer, og iagttaget 106 fugle arter og optalt

81.452 fugle hvor den almindeligste var hættemåge og de sjældneste var fugle som bjergvipstjert, blå kærhøg, rørdrum og pletnæbbet and (*Anas poecilorhyncha*), som givetvis var en undsluppet fangenskabfugl. Senere så

jeg den ægte vare den 14.04.1996 i Mai Po, Hong Kong! Jeg modtager over 50 tidsskrifter, og jeg har et lille bibliotek på ca. 70 hylde-meter, og et fjernarkiv på loftet og i et skur!

UTTERSLEV MOSE - HISTORISK SET

Der har ofte hersket tvivl, om mosen hedder Søborg Mose eller Utterslev Mose, for på ældre kort kan man se begge navne anført. De ældste kilder tilbage i middelalderen kalder den Søbjerg Sø, som refererer til den stejle skrånning fra Buddinge ned til den oprindelige sø. Altså, søen ved bakken. Københavns Kommune ønskede et Københavnsk navn, Utterslev, efter den oprindelige landsby i Brønshøj sogn, som blev indlemmet i København i 1901. Når der skete forbrydelser i mosen, mange likvideringer i "den blodige mose" under besættelsen, seksualforbrydelser m.v" så blev den altid kaldt Søborg Mose i hovedstadspresen, for uhyggelige ting i mosen tillægges Søborg. Københavnerne brød sig ikke om, at Utterslev blev udtalt U-terslev med tryk på ter!

På historiske kort kan man ikke se, hvordan mosen har set ud årtusinder tilbage, men det formodes, at den har været en langstrakt, lavvandet sø, der blev dannet, da isen for 12.000 år siden smeltede bort fra Sjælland og efterlod en tilfældig udformning af landskabet, som man kalder et bundmorænelandskab. Den gang var der ingen hysterisk klimadebat, der nærmest er Jesus genkomst værdig, men hvor klimaet fik lov til at gå sin gang, hvor nutidens mennesker forgæves prøver at lave det om! I Middelalderen tilhørte mosen områdets største gods "Hovedgården i Otterslef" (Utterslev). Den lå i Støvnæs Herred, som Biskop Absalon fik af Valdemar den Store i ca. 1166. Mennesker har sikkert haft bopladser omkring mosen, selvom der i Husum kun findes en enkelt gravhøj. Der kom tidligt en tæt bebyggelse omkring de to herregårde, Husoma (Husum) og Emendrup (Emdrup), som biskop Absalon ejede, samt Brønshøj Kirke, der menes at være bygget i 1150 af bispen Svend Norman, da København kun eksisterede som et lille fiskerleje.

I årenes løb var bønderne omkring mosen begyndt at tage sig nogle friheder ved at hente tørv til brænde, græs og tagrør til tagdækning og ikke mindst fisk, som der var mange stridigheder om mellem Brønshøj og Husums bymænd i første halvdel af det 17. århundrede. Det var derfor imod bøndernes interesse, når Københavns vandforsyning opretholdt en høj vandstand, for at skabe et vandreservoir. Bønderne klagede, men en kongelig kommission afgjorde, at Vandvæsenet ejede søen. Efter mange stridigheder og klager blev der i 1810 indgået et forlig, hvor bønderne fik ret til at hente "græs, siv og flæg" i mosen som typisk var pindsvineknop og sødgræs. Tørveskæringen, som ophørte i 1846, nåede bønderne aldrig at få tilladelse til. I slutningen af 1700-tallet forsøgte byen også at få fingre i mosens tørv, og man ønskede, at bortforpagte hele området som tørveskær, hvor der kunne bortgraves 64.000 læs tørv om året i 50 år, men der var ingen, der turde påtage sig opgaven, så det forekommer mig lidt uklart, hvor mange tørv der blev opgravet. Der var også mange retssager, især i det gamle Utterslev, som vidner om mange mørkets gerninger ude i mosen. Galgen stod på Bispebjerg Bakke, hvor Grundtvigskirken nu ligger.

Omkring 1640 købte en byskriver ved navn Arent Berents en gård i Brønshøj. Han anlagde et tegl-værk, og det er sandsynligvis det, som der findes rester af ude på Teglholmen i mosens vestlige del, hvor vandet tidligere blev rødt, når man gravede i mosen. Svenskerne ødelagde det i 1659 under deres belejring af København.

På grund af misvækst omkring 1650 opstemmede nogle bønder vandet i Utterslev Sø, som mosen hed den gang, hvor 8 bønder fik deres marker og enge oversvømmet. De fik ret i deres klage, så forsøget måtte opgives.

Natten mellem den 10. og 11. februar 1659 kom svenskerne, efter deres mislykkede storm på København, ud til Brønshøj, hvor de slog lejr på Brønshøj Bakke ned mod mosen. Svenskekongen boede på en gård i Utterslev, og de stjal dyr, fødevarer og indbo på gårdene. For ca. 50 år siden stod der endnu et stort gammelt piletræ ud for det sted, hvor en lille sti førte fra Brønshøj Kirke ud i mosen. Pilen kaldtes Karl Gustavs Træ, fordi sagnet fortalte, at Svenskekongen havde bundet sin hest til dette træ, som det desværre blev nødvendigt at fælde, fordi det gik ud.

I 1587 befalede Kong Frederik den 2. "at udgrave og rydde Otterslev Sø", og vandstanden blev samtidig hævet ved bygning af en dæmning og sluse i markskellet mellem Buddinge og Emdrup, for at få stabile leverancer af fisk til "kongens bord". Det var der, hvor Søborghus Kro lå på Frederiksborgvej, der fik kongeligt privilegium i 1657, og kromanden var både kongelig damvogter og fiskemester. Der hørte rejsestald til, og der blev danset og spillet amatørteater, og i kro haven ned mod mosen var der en forlystelsespark med gynger og karruseller o.s.v.

Karl Øby var opvokset i Buddinge, hvor han var "Karl" (landbrugsarbejder) på den store proprietærgård Marielyst, hvor gårdens tre karle startede dagens arbejde kl. 3 om morgenen. Når han skulle more sig, foregik det på Søborghus Kro, hvor han bl.a. dansede med Angelica Pierri, grevinden af Bagsværd, der drak whisky som postevand! Hun blev født i 1870 og voksede op som plejebarn i en beværtning på Nørrebro. Hun var gift mange gange og blev en rig dame, som i 1900 købte Aldershvile Slot, og efter et ægteskab fik hun grevinde titel. 1909 brændte Aldershvile Slot, og så gik det ned ad bakke, indtil hun begik selvmord i 1914, efterladende sig en gæld på 60.000 kr. Hendes ydmyge gravsten står ved ruinen i Aldershvileparken. Kroen og kro haven forsvandt i 1940, men navnet Søborghus Kro blev i årtier bevaret af restauranten på hjørnet af Frederiksborgvej og Gladsaxevej, men senere afløst af forskellige "etniske" navne.

Da villaudstykningsene begyndte i de første tiår af 1900-tallet, var grundene billige i Gladsaxe, for adgangsforholdene var ret dårlige. Man kunne f.eks. stå af sporvognen for enden af Borups Alle og fra Frederikssundsvej dreje til højre ad Otterslevvej ved Brønshøj apotek, og den store hvide bygning ligger der endnu, og har nok ligget rent alene dengang. Herfra over stok og sten til Otterslev gadekær, gennem haveforeningen Fælleseje (nuværende Horsebakken) ad en markvej og langs en engkant og over en dæmning, hvorefter man nåede en træbro, der førte til Søborgmagle. For brave vandrere skulle det kun tage 15 minutter, men det vil jeg ikke påtage mig !

VANDET I UTTERSLEV MOSE OG DETS ANVENDELSE

Vandets kvalitet har betydning for planter, vandinsekter, fisk m.v., der igen har stor betydning for fuglelivet.

Otterslev Mose fik tidligt en central rolle for at sikre vandforsyningen til København, hvor Søborghus oprindelig var skiftende slusemestres bolig, for det gamle Københavns beliggenhed, uden naturlige søer i umiddelbar nærhed, gjorde det nødvendigt at foretage store udgravninger i 1400- 1500 tallet, for at finde ferskvand til den voksende bys drikkevandsbehov, drive byens vandmøller og forsyne voldgraven med vand. Vandet kom fra Harrestrup Å, (dengang kaldet Ovre Å), Grøndals Å, Lygteåen, Damhusåen og Ladegårds Å samt Utterslev Mose og Damhussøen, hvor det vestlige vandløbssystem var oplandet til Harrestrup Å, og det østlige vandløbssystem var området omkring den nuværende Utterslev Mose, for at skabe nogle varige søer i de lave enge udenfor byen.

Det østlige system blev dannet, da Rosbækkens naturlige udløb fra det nordøstlige hjørne i Utterslev Mose til Øresund blev opdæmmede ved anlæggelse af Kongevejen til Frederiksborg Slot, Fredensborg og Kronborg iværksat af Frederik den 2. i 1570. Ved dette dæmningsbyggeri blev den højt beliggende Emdrup Sø dannet. Utterslev Mose, der havde afløb igennem Rosbækken, ledte nu vand til Emdrup Sø og videre igennem Lersøen og Lygteåen. Ved Bispeengen blev Lygteåen forenet med Grøndalsåen, som fik vand fra Damhussøen. Herfra løb vandet videre i den gravede Ladegårds Å ind til engarealet, hvor Peblinge Sø blev anlagt, og herfra i træør (pipholdt) videre til Sortedam Sø og byens brønde, hvorfra man kunne pumpe vandet op.

Oprindelig havde disse naturlige vandløb, mose og søer "monopol" på vandforsyningen, men allerede for mange hundrede år siden begyndt man at grave render, kanaler og bassiner såsom Gentofterenden, Søborghusrenden og Ålekistebassinet. Der blev opført pumpestationer, og man kom snart til at skelne mellem mere eller mindre naturlige vandløb og menneskeskabte rørlagte vandløb.

Tilledningen af vand fra Emdrup blev meget vigtig, fordi dennes vandspejl ligger så højt, at alene trykket sørgede for en lind strøm af vand til beboerne i København, og det såkaldte springvand, ledtes ligeledes i pipholdt fra Emdrup Sø til bl.a. springvandskummen, Caritas-brønden, på Gi.Torv omkring 1580 og senere til Rosenborg Slot. I løbet af 1700 tallet oprettedes en række private springvandskompagnier, som for egen bekostning fik privilegium på at lede springvand fra Emdrup Sø til deres gårde i byen. En brøndmester eller vandkigger skulle vedligeholde renderne og indberette defekter.

Brønde udgjorde dog indtil for et par hundrede år siden en væsentlig del af Københavns vandforsyning, og Christian den Fjerde ønskede også gode brønde som værn mod ildløg. I 1681 havde byen indenfor voldene 503 brønde, 1727:643, 1732:434, 1750:505, 1793:376 og 1805:361. Men, der var også problemer. En præst kritiserede i 1668, at der alt for ofte fandtes lig af hore børn smidt i brøndene, og Resen udarbejdede i 1679 en oversigt over stadens brønde, hvor han flygtede for brøndenenes levering af drikkevand på grund af de mange ådsler, der ofte fandtes deri. Men, en analyse fra Absalons Brønd viste, at vandet var "frisk og havde en tiltalende smag"

I 1691 fik husstand for husstand på Købmagergade vand, som Nørreports Vandkompagni forestod. Men vandet - heller ikke dengang - var den rene fornøjelse. I J. C. Langes bog fra 1756 "Lære om de naturlige Vande", hvor han bl.a. kaldte vandet "det usunde drikke", for ivandet blev der fundet vandlopper, vandlus m.fl., og siden både levende og døde fisk (1842). Spildevandet fra Frederiks Hospitals lighus var nok heller ikke ligefrem særlig lækkert, så man forstår bedre de mange smitsomme sygdomme, der boltrede sig, især i 1800-tallet. Husk også den amerikanske filmkomiker

W. C. Fields begrundelse for at drikke whisky i stedet for vand, for om vand sagde han "Fisk boller i det"!

For at sikre en ligelig fordeling af det sparsomme vand, var der anbragt en opstander fra ledningerne til hver aftager, som var forsynet med en hane og markeret med kompagniets indebrændte mærke. Den, som lod sin post underbore, og anbragte hanen lavere, skulle uden "disputation og rettergang have sin rende afhugget foran døren og miste vandet ". Ville han have det igen, kostede det 1 00 daler. Der var ikke så meget pjattet tolerance med snydepelse den gang!

I 1702 blev Utterslev Mose oprenset på foranledning af Ole Rømer, og i 1745 blev der efter kongelig resolution påbudt oprensning af Emdrup Sø og udgravning af en grøft i Utterslev Mose.

Kongen stillede 500 soldater til rådighed for arbejdet. Nu trænger mosen også til en stor oprensning, men nu om dage er det meget sværere at få gennemført! I 1760 blev der dannet et rummeligt reservoir, efter at vandvæsenet havde iværksat skæring af tørv og oprensning af mosen. I 1880'erne fik Utterslev Mose en ny rolle, da den sammen med opførelsen af Vestvolden, 1888-1892, indgik i et stort oversvømmelses anlæg til beskyttelse af hovedstaden.

I 1859 fik København sit første store vandværk, og anvendelsen af mosevandet som drikkevand ophørte. Men helt frem til 1950'erne blev mosens vand brugt i industrien, bl.a. til papirproduktion på Nørrebro. Der blev indrettet wc'er (water closet) i lejlighederne, og altså ikke opkaldt efter før omtalte filmkomikers to første initialer! Da franskmændene Louis Pasteur og andre videnskabsmænds opdagelse af bakterier og smitsomme sygdommes betydning i slutningen af 1800-tallet, nåede man frem til erkendelse af hygiejnens og dermed det rene vands betydning for sundheden.

UTTERSLEV MOSE DE SIDSTE 100 ÅR

Nu skal hovedstadens åer graves frem efter næsten 100 år i rør under jorden. Grøndals Å og Lygte Å vil snart sno sig igennem byen, og den tidligere Ladegårds Å, der løber under Åboulevarden, bliver frilagt. I 2008 blev Søborghus Rende omdannet til et naturligt vandløb, men om det har forbedret levetilstandene for fisk og smådyr ved jeg ikke, men den er blevet smuk kere at se på!

I 1900 blev Utterslev Mose sammen med byerne Brønshøj, Utterslev, Husum og Vanløse indlemmet i Københavns Kommune, hvor mosen var et stort mosedrag domineret af kær og rørskov. Allerede i 1908 var tanken om en park med i en byudviklingskonkurrence. I 1925, og igen i 1939, besluttede Københavns Kommune at mosen skulle omdannes til en naturpark, hvor mosen var så tilgroet, at der kun var åbent vand i den vestlige del, og mosen var omdannet til en losseplads. Det var den senere stadsingeniør O. Forchhammers ide, der lå bag denne beslutning, og man brugte her for første gang i Danmark ordet naturpark. I 1939 behandlede Københavns Borgerrepræsentation det endelige forslag om at anvende 1,2 mio. kr. til parkanlæg i Utterslev Mose.

Mosens areal er 221 ha., inklusiv Gyngemosen og Kirkemosen. I 1991 opmålte Kampsax Geoplan sø- og sivarealerne jf. et brev af 04.11.1992 til Stadsingeniørens Direktorat. Arealet var 91,3 ha. fordelt på 60,5 ha. vandareal og 41 øer på 30,8 ha. Mosen ligger 16,96 meter over havet, 3,4 km. lang og har en strandlinje på ca. 7 km. Volumen 580.000 m³ og en vanddybde på 0,5 -1,5 meter, max 2 meter i Midtmosen. Jeg vedlægger 3 kort over mosen med navne på øerne og vanddybder, selvom I sikkert har dem i forvejen. Jeg har i øvrigt mange kort, hvor nogle er så store, op til ca. 60 x 90 cm., at de kræver en kopimaskine, der kan kopiere A1.

I 1939-1943 blev store dele af rørskoven gravet op, der blev udført af en flydende gravemaskine, som i folkemunde kaldtes "Mosegrisen", der gav Utterslev Mose det udseende, som vi kender i dag med store åbne søer, og kanaler langs bredderne. 400 arbejdsløse fra storbyens stenbro fik hænderne op af lommerne. Man anlagde 17,5 km. cykel- og gangstier, store græsplæner, 6 fodboldbaner m.v. og mosen fik en ret "hårdhændet" behandling, idet man dels gravede kanaler omkring hele den fugtige del af mosen, og forøgede vandarealet

fra at være 2-3 ha til ca. 35 ha., og endelig blev vanddyb den forøget til ca. 1.75 m i hele mosen. Kanalerne forhindrer - stort set - at ræve, hunde og mennesker får adgang til rørskovene, der blev omdannet til øer efter kanaliseringen. Det hele blev lavet efter en plan af stadsgartner Jacob Bergmann, Københavns Kommune, og kommunegrænsen mod Gladsaxe blev flyttet, så hele mosen nu ligger i Københavns Kommune undtagen Gyngemosen.

Den fattige Gladsaxe Kommune var glad for at slippe for besværet og anlægsudgiften, og man kunne nu svine mosen til med spildevand helt op til nutiden uden problemer! I Bakkelandet nordvest for mosen var der landbrug til høsten 1962, hvor 53 ha., Høje Gladsaxe Park i Gyngemosen, som hører under Gladsaxe Kommune, blev friholdt for byggeri, undtagen ghettoen Høje Gladsaxe.

Forureningen af mosen startede, da Søborg skulle kloakeres i 1908, hvor man byggede en gigantisk septiktank i mangel af en hovedkloakledning. Efter at spildevandet havde passeret den, blev kloakvandet udledt i Utterslev Mose, og først i 1931 kom kloakeringen helt i orden i Søborg, men det skulle gå helt anderledes. Først troede man, at et biologisk renseanlæg var tilstrækkeligt, og man byggede Gyngemoseværket i 1956, som ledte store mængder spillevand ud i mosen. Men, det blev værre i 1960'erne, da Høje Gladsaxe bebyggelsen blev opført og industrikvarteret i Buddinge- Mørkhøj ekspanderede, og forskubbede balancen i søerne. Spillevandet indeholdt store mængder fosfor, der virkede som gødning for algerne i søerne, og da vandgennemstrømningen var lav, steg koncentrationen af næringsstoffer, som begyndte i begyndelsen af 1962, hvor vandet begyndte at lugte, og i vinteren 1962-63 indtrådte den første iltmangel katastrofe i mosen, da man fandt mange døde fisk i foråret 1963, som fortsatte i 1966. I eftersommeren 1968 kulminerede forureningen, da der forekom en bundvending i mosen på grund af iltmangel, samt en heraf følgende udvikling af metan og svovlbrinte. Jeg har set metan boble op på Svalbard! Dette medførte en næsten total udryddelse af fiskebestanden. I juli 1994 blev der fundet i hundred vis af skaller, suder, aborre og gedder døde i kanalen ved Vest volden, fordi kloakkerne blev oversvømmet efter en tordenskylle.

Samtidig blev forholdene særdeles gode for bakterien Clostridium botulinum, (høj temperatur, iltfattige forhold og rigeligt organisk materiale), der producerer det giftstof, som forårsager botulisme (pølseforgiftning). Dette bevirkede, at ca. 50% af mosens bestand af svømmefugle døde. Så begyndte myndighederne efterhånden at vågne op! Den 10. og 14.08.1968 fandt jeg en syg gråand i Kagsmosen, som jeg sendte ind til Statens Veterinære Serumlaboratorium til undersøgelse, og den havde botulismetoksin type C i lever og tarmindehold, og de bad mig om at indsende fire vandprøver fra fire forskellige lawandede steder i nærheden af, hvor jeg fandt ænderne. I tre af prøverne blev bakterien fundet.

Der foregår ingen naturlig til ledning af vand til mosen fra vandløb, og den eneste naturlige tilførsel af vand kommer fra regnvand og via grundvandet. Den mest omfattende vandtilførsel har derfor foregået ad unaturlig vej ved udledning af spildevand fra Gyngemoseværket og ved overløb fra kloaksystemerne under store regnskyl. Da spildevands tilførslen reduceredes faldt vandstanden i mosen i sommerperioderne. For at modvirke dette, påbegyndtes en oppumpning af vand op i voldgraven fra Harrestrup Å i 1980, der gennemsnitligt udleder en ½ million m³ vand årligt til mosen. Vandet ledes af fæstningskanalen langs Vestvolden og ind i mosen ved Åkandevej. Herfra ledes vandet ind i Vestmosen, hvorfra det føres videre igennem Midt - og Østmosen. Ved Grønnemose Alle ledes vandet langs Moseparken (Højmosen) gennem

Søborghusrenden, og videre gennem Emdrup Sø, rørlagte åer, Peblinge Sø, via voldgraven omkring Kastellet og ud i havnen ved Langelinie.

I 1998 blev der anlagt et "grønt rensningsanlæg" (rodzoneanlæg), med ti års dispensation efter naturbeskyttelsesloven, i den østlige del af Vestmosen med det formål at rense kloaknettets spildevand for næringsstoffer, inden det udledes ud i mosen, og det fjerner årligt 500 kg. næringsstoffer fra vandet. De infame gæs åd dog toppene på de tagrør, man bruger til at rense vandet med, så man måtte importere tagrør fra Polen. Så blev området indhegnet ! Der blev også i 1993 etableret et rørbassin-anlæg ved Pilesvinget på 30x30 meter med en kapacitet på 4.000 m³ til opsamling af det regnvandsfortyndende spildevand, der er forbundet med det grønne rensningsanlæg. Over 200 vognlæs, det vil sige lastbiler med anhænger, blev kørt bort. Kommunen blev advaret mod følgerne af beboerne på vejen, fordi det ville give store oversvømmelser, da vandet ikke kan trænge ned ved stadig regn, og advarslerne viste sig at være berettigede.

Hvis vandet i det løber over, ledes det således igennem rensningsanlægget først, så det ikke løber direkte ud i mosen. Overløbsvandet bliver rensat for 90% fosfor, 70-80% kvælstof og 90% organisk stof I 1990'erne blev udledningen fra kloaknettet reduceret med 85%, men der er langt igen, inden vandet bliver lige så rent som f.eks. i Gentoft Sø og Damhussøen. I dagens Danmark må der ellers være ledige hænder nok, til at fjerne et tykt lag slam i mosen, hvilket ikke ville koste ekstra. Men, det er nok ikke meningsfyldt arbejde for fattige Carina og dovne Robert !

I juni 1968 var mosen særdeles næringsstofbelastet, og der blev kun fanget 4 fiskearter. Karusse, regnløje, nipigget hundestejle og aborre, hvor de 3 førstnævnte arter er relativt hårdføre og tåler forurening og dårlige iltforhold. I maj 1975 fangede man gedde, regnløje, karusse, aborre og ål, som ikke er fanget siden 1975, for på grund af opstemningen ved mosens udløb i Søborg Rende kan åle ynglen ikke komme op i mosen, men private folk har ved flere lejligheder udsat ål i mosen. I 1985 blev der fanget 9 arter, hvor skalle, rudskalle, suder og sølvkarusse var nye. Der blev fanget en enkelt brasen i maj 1988, 62 cm. lang, vejede over 3 kg og var 15 år gammel. Jeg ved ikke, om der siden da er fanget flere. At sølvkarussen (guldfisk) først blev opdaget i 1985 skyldes, at vildformen er meget vanskelig at skelne fra karussen. Først ved fangst af kulturfarvede eksemplarer blev det klart, at der gennem 10-15 år har været en bestand af denne art i mosen, og disse er udsat i mosen fra akvarier og have damme. Det er svært at forstå, hvorledes disse farvestrålende fisk har kunnet vokse op i en periode, hvor geddebestanden var vokset fra 7 til 13% af den samlede fiskebiomasse, men det skyldes måske den dårlige sigtbarhed i vandet. Det skyldes sikkert også, at når guldfisk yngler, bliver noget af afkommet gult og andet får vildformens farve. Gule unger har ingen chancer for at gemme sig for gedderne, så kun de sølvfarvede unger vokser op.

Jeg læste i Ekstra Bladet den 26.09.2006, at Anders Lund Madsen blev ringet op af "Buster". Han havde stjålet 150 guldfisk for 15 år siden i en dam på Teknisk Skole på Tuborgvej, som han skulle bruge som levende agn til fangst af gedder i Utterslev Mose, hvor han fangede en på op imod 10 kg. Da han blev træt af det, slap han guldfiskene ud i mosen, så det er måske forklaringen på de store guldfisk i mosen, hvor en på næsten 2 kg. kom til Danmarks Akvarium. Nu har jeg ikke den store tiltro til Anders Lund Madsen. Han deltog på en del af Galathea Ekspeditionen fra 11.08.2006 til 24.04.2007, hvor han udstillede sin åndelig fattigdom, idet han intet begreb havde om forskning. Jeg begriber ikke, at de tog sådan en nar med, og når han dukker på mit TV, så slukker jeg eller zapper væk!

Ved en fiskeundersøgelse i 1998 blev der fanget 7 arter: Skalle, regnløje, aborre, gedde, rudskalle, suder og karusse. Mosen har en af Danmarks største bestande af gedder, og jeg har set flere gange, at når en and kommer med små ællinger, så lyder der et plask imellem dem, og der er en ælling mindre! Den største gedde der er fanget i mosen vejede 14 kg. og 129 cm. lang. Skalle og regnløje er såkaldte "skidtfisk", og de lever i meget stor udstrækning af dyreplanton, og når dette udryddes, er der ingen til at æde algerne, som nu kan vokse uhæmmet og fylde vandmassernes øverste lag ud. Dette bevirker igen, at der ikke kan nå lys ned til bunden, og at der derfor ikke kan gro undervandsplanter, som er nødvendige for en god økologisk tilstand i søer. Selvom der er mange gedder i mosen, kan de ikke hold bestanden af skidtfisk nede.

Nu er man endelig klar over, at der skal gennemføres en biomanipulation. dvs. opfiskning af fredfisk = skidtfisk for 4. mio. kr. om nogle år, se TM16, jf senere.

Der findes også mange arter muslinger, snegle, krebsdyr og insekter i Utterslev Mose, som jeg ikke skal komme nærmere ind på her, og det gælder også pattedyr. Jf litteraturen forekom odderen i Københavnsområdet op til 30'erne, men siden dengang er den ikke officielt registreret i København, men det betyder ikke, at den ikke fandtes. I 1956-1960 blev der skudt flere oddere i Nordsjælland og øst for Roskilde Fjord. I en undersøgelse 1995-2004 blev den kun fundet enkelte steder i det nordvestlige Sjælland. Under en sejltur i Utterslev Mose den 22.04.1971 fandt N.O.Preuss og N.Th. Rosenberg to døde grågæs, 1788 og 2372, på rederne i Østmosen og 2335 død på reden i Midtmosen. Man fandt også flere reder som var plyndret for æg. De formodede, at det var en odder der var synderen, og man indsamlede nogle hår. På samme tidspunkt konstaterede jeg også odder i Kagsmosen, men det var der vist ikke nogen som troede på. Amatører skal ikke blive alt for kålhøgne, hvilket jeg har oplevet mange gange i jantelovens hjemland ' Odderen er væk, men nu er minken kommet i stedet for.

Ifølge Vandområdeplanen fra 2003 skal mosen rumme et alsidigt dyre - og planteliv. Vandet skal være klart, fiskesammensætningen skal være fordelt på rovfisk og karpfisk i god balance, og der skal være et udbredt dække af undervandsplanter. Utterslev Mose lever i dag ikke op til sin målsætning på nogen af punkterne, og hvis jeg skal være helt ærlig, så sker dette desværre aldrig, for der er ingen politisk vilje til at føre det ud i livet, ligesom så mange andre ting i dagens Danmark!

Og endelig, smed Jørgen Nash hovedet af Den Lille Havfrue i Utterslev Mose ud for Pilesvinget 21, nogle år efter at han skar det af den 24.04.1964? Utterslev Mose gemmer på mange hemmeligheder!

JAGT OG FISKERI I UTTERSLEV MOSE OG KIRKEMOSEN

Fiskeriet var forbeholdt kongen, der herfra fik leveret "herrefisk" til sit taffel. Dvs. gedder, karper og sudere. Embedsmanden Caspar Paselick fik i 1568 en særlig tilladelse til at fiske i Gentoft og Utterslev Søer med Togger og Ruser, men ikke med store Vaad.

Indtil 1857 havde vekslende konger eneret på jagt i Utterslev Mose, og Chr. den 7. byggede en jagthytte, Sokkelundlille, i 1770 som lå og ligger på Utterslev Tov 9, hvor der idag er bømekulturhus. Det var derimod uklart, hvem der havde ret til at skære rør og hente græs i mosen. Dette førte til en del stridigheder, når bønderne klagede over oversvømmelser. Det hører vi også om i vore dage! I 20'eme ejede lodsejerne græs - og rørskæret, Københavns Kommune grunden, vandet og jagten og staten fiskeriet, så ingen kunne blive enige om noget som helst. Noget lignende har været tilfældet i Gentoft Sø, som Gentoft Kommune ejer, undtaget

vandet som Københavns Kommune ejede. Efter mange års betænkningstid har Gentofte Kommune for nylig også købt vandet.

Lund skrev i 1907 (Flora og Fauna 9:91-92), at rørhøgen ikke yngler mere i Utterslev Mose, og grunden er indlysende. Langs mosens nord kant ses noget der ligner en stor høstak, men det var en maskeret skydehytte. En halv snes meter derfra var der stukket et visent træ i jorden, for at rovfuglene skal slå sig ned og give et lettere skud. Mellem hytten og træet var der tøjret en stor hornugle for at lokke dem til. Der var flere af den slags i mosen.

Nedenfor Holmevej ligger Langholmen som en halvø ud i mosen, men i gamle dage hed den Jægerholmen eller Bechers høj. Dette skyldtes overretssagfører Carl Becker (1863-1938), som i begyndelsen af 1900-tallet havde forpagtet jagtretten i Utterslev Mose. Han var medlem af Borgerrepræsentationen 1904-21 og formand 1910-12. Og så var han en passioneret jæger og jagtrådets første formand og æresmedlem af Dansk Jagtforening. Da naturparken blev anlagt, tog jagtforeningen initiativ til at rejse et mindesmærke i paradisgranit med et portrætrelief i marmor for Carl Becker på Jægerholmen, udført af billedhugger Harald Erik Einar Quistgaard (1887-1979). Afsløringen fandt sted i 1941, da den nye naturpark blev dannet, men mindesmærket blev hurtigt glemt, for det er upassende i en naturpark. I 1947 blev det besluttet på en jægerkongres, at flytte stenen til Jagt - og Skovbrugsmuseet i Hørsholm, hvor den nu står, og så hedder Jægerholmen atter Langholmen.

En ældre, nu afdød, herre, fortalte mig for mange år siden, at om lørdagen kom Becker kørende i en stor Nash ad markvejen ud til mosen. Medens jægerne gik på jagt, passede han på bilen, for hvilket han fik 2 kr., en stor pose bolsjer og et par ænder til hans mor. Når de var ude af syne, løb han hjem, men når de kom tilbage efter jagten, så stod han trofast ved bilen og holdt vagt! Han fortalte også en anden historie. Mindesmærket var blevet sprængt i luften under krigen, fordi man påstod, at Carl Becher plejede omgang med tyskerne, men det var en skrøne. Jette Baagøe, Dansk Jagt- og skovbrugsmuseum, Hørshohn, har venligst oplyst, at mindesmærket indtil 1997 havde hæderspladsen midt for museets hovedindgang, hvor de fik nye adgangsforhold. I den anledning blev han flyttet til en mere beskedne plads i museets have, hvor han stadig står.

I årtier har naturen på Langholmen fået lov til at passe sig selv, og bænken derude var mødested for ornitologer om foråret, for at bl.a. se fiskeørne og traner trække mod nord. Men nu er der en række ildsjæle, såkaldte "naturplejere", rykket ind med leer i fuglenes yngletid, jf senere. Det troede jeg ellers, at kommunens gartnere havde eneret på som beskæftigelsesterapi?

Carl Becker oplyste på et jagtmøde 10.02.1926, at forholdene i Utterslev Mose er meget udviklede, idet lodsejerne ejer græs- og rørskæret, Københavns Kommune grunden, vandet og jagten, og staten ejer fiskeriet. Fiskerne voldte også dengang mange problemer, ligesom i dag, hvorfor han også lejede fiskeriet, og det kostede en hård kamp at befri mosen for ulovlige både, og ved en enkelt razzia optoges således 23 ulovlige både. En dag blev Becker ringet op af en mand fra Naturfredningsforeningen som ugenert spurgte, hvornår hans jagtkontrakt udløb, fordi mosen skulle fredes! Han havde dog ikke penge til at sikre freden, og så fortalte Becker ham, at der i løbet af få år kun ville være måger og krybskytter i mosen. Det forbavsede ham meget, og siden hørte man ikke mere om, at mosen skulle fredes, og det tog også sin tid! Fredningsnævnet for København rejste 14.februar 1959 fredningssag for Utterslev Mose, og Københavns kommune gjorde det den 25.juni 1998 og kendelsen om fredningen kom den 13.juli 2000. Alting tager sin tid, når det offentlige arbejder! Så skulle

man tro, at fredningen var til for dyrelivets skyld, men jeg har nu erfaret, at menneskelige aktiviteter sættes højere end dyrelivets ve og vel. Da mosen blev omdannet til naturpark ophørte jagten på foranledning af direktør Manniche, selvom der i træk tiden ligger 15.000 ænder. Det gør der ikke mere, men jeg har set for mange år siden, at der tidligt om morgenen kom skønsmæssigt 5000 troldænder og landede i mosen, men det var der ingen der troede på! I Frederiksberg Have skød man stadigvæk gråænder (Winge 1944)!

Før oprensningen i 1939-1943, var Utterslev Mose tæt bevokset med siv og rør, men i Kirkemosen var der en åben sø. Jagtretten omkring 1920 havde Marius Nielsen, Præstegårds Alle 23, se billede.

Fuglejagt i Brønshøj Kirkemose omkring 1920. Dengang havde Marius Nielsen, Præstegårds Allé 23 jagtretten til Kirkemosen. Han sidder som nr. 2 i fra venstre i båden.

FUGLENE I UTTERSLEV MOSE

Hvor mange fugle arter er der set i Utterslev Mose? Det er et godt spørgsmål, som man siger, når man ikke kan svare på det! Ifølge DOFbasen er der set 221 fuglearter og racer i del 1, II og III, men i del I (Vestmosen) alene er der set 226 arter! I del 2 (Midtmosen) er der set 208 arter og i del 3 (Østmosen) er der set 202 arter. I Højmosen er der set 108 arter og i Kirkemosen er der set 91 arter. Der er dog set mange flere arter, for jeg kan tilføje nogle arter/racer til listen.

I gamle dage havde de fleste ornitologer med respekt for sig selv en fugle- og ægsamling, og jeg var ingen undtagelse! En englænder var på en omfattende æg samler tur i det meste af Danmark i to uger i maj 1879. Han blev ledsaget af de danske ornitologer pastor F. Theobald og Alfred Benzon, som hjalp ham med oplysninger om sjældne ynglefugle. Alfred Benzon ejede Danmarks første medicinalfabrik, og hans sønnesøn var storvildtjægeren Bøje Benzon. Dette selskab besøgte også Utterslev Mose, hvor de indsamlede æg af sorthalset lappedykker og rørhøg, men de mange sortterner havde endnu ikke begyndt æglægningen (Meltofte 2006)

Der er igennem årene skrevet en del om fuglelivet i Utterslev Mose.

I 1908 begyndte ornitologerne at interessere sig for mosen, hvor Niels Christiansen skrev (Dansk Ornithologisk Forenings Tidsskrift 2:152-157). "Dersom man islutningen af Marts Maaned begiver sig fra Bispebjerg af Landevejen ned mod Søborghus Kro, kan man fra Bakken, som ligger mellem de to nævnte Steder, mod Nordvest se ud over Størstedelen af Mosen, som på denne Årstid snarest tager sig ud som en Sø med spredte Bevoksninger af "fjorgamle tagrør og hængesækøer ".

Han fandt 25 ynglende fuglearter ude i mosen, hvor mange navne og latinske navne ikke er de samme som i dag. Han nævner lille rørsanger, *Acrocephalus arundenaceus*. Lille rørsanger er en helt anden art, som i Europa kun yngler i Rumænien, og *A. arundenaceus* hedder nu drosselrørsanger, som han kaldte *Acrocephalus turdinus* og som ynglede i mosen den gang. Hans lille rørsanger hedder nu rørsanger, *Acrocephalus scirpaceus*. Tidligere ynglede rørhøg, men nu skydes den kun på trækket fra kragehytten! Men, den har igen ynglet nogle gange i de seneste år. Han have mistanke om, at dobbeltbekkasin og brushane ynglede. Han fandt også krikand ynglende, men ikke troldand og taffeland, men de ynglede senere i mosen, hvilket bl.a. også er tilfældet med toppet lappedykker og grågås som indvandrede senere jf. nedenfor.

Siden 1908 er troldand, taffeland, grågås, sorthalset lappedykker, toppet lappedykker, gøg og kærsanger begyndt at yngle, medens rødben og sortterne er forsvundet. Nu yngler der 29 fuglearter i mosen, og med mosens nærmest tilliggender, bliver antallet ca. 55 arter. (Gernaa, 1936).

Den tørre eftersommer 1937 fik vandet i mosens vestlige del til at fordampe, så på en mindre dyndbanke sås den 30. september rødben, sortklire, 3 store præstekraver, dværgryle, alm. ryle, 2 krumnæbbede ryler og 2 kærløbere. (Gernaa 1938) Det sker aldrig mere, men for 50-60 år siden, har jeg set vadefugle på dyndbanker i Vestmosen, f.eks. sortklire den 01.08.1958, rødben

20.04. 1958, mudderklire 03.05.1958 og krumnæbbet ryle den 07.09.1958. Jeg har også set unger af mudderklire, men af hensyn til mit gode rygte, taler jeg ikke højt om det!

Overlærer Svend Kaulberg nævnte 151 arter i hans bog, Søborg Mose (Kaulberg 1947).

Den 18.05.1955 blev der indviet en tavle med naturvejledning af overborgmester H.P.Sørensen og viceskoleinspektør Poul Egede Andersen som står uden for restaurant Mosehuset, Mosesvinget 3, som åbnede i 1945. Den lukkede i år og blev overtaget af Storkøbenhavns Jagtforening den 23.08. Overborgmesteren oplyste, at der var set 208 fuglearter i mosen, hvoraf de 44 ynglede i mosen. Oplysningerne blev givet af Ella Adelholt, som jeg lærte meget af som ornitologisk novice, jf foran. Jeg havde en lignende tavle i Kagsmosen med lidt mere relevant information, se senere.

Ella Adelholt (1902-1963) fortjener et par ord med på vejen. Hun boede i en lejlighed i Skydebanegade, hvor hun afholdt nogle studiekredse i 50eme, og senere under aftenskoleloven i Biologisk Samling i Brønshøj. Hun var kasserer i Dansk Arbejdsmands Forbund og blev medlem af DOF i 1941. Hun samlede ivrigt på avisclip og havde en stor samling af brystben. Hun arrangerede utallige fuglebure, ofte for ganske få deltagere, og hun var yderst aktiv i forbindelse med etableringen af de feltornitologiske udvalg og senere ved etableringen af Natur og Ungdom. I slutningen af 50eme arrangerede hun fugleture hver søndag morgen i Utterslev Mose sammen med Erik Petersen, hvor nogle af nutidens kendte ornitologer deltog, og jeg mødte også op hver søndag

morgen. Hun deltog i den internationale ornitologkongres i Itaca, USA i 1962, hvor hun blandede sig meget aktivt i diskussionerne. Hun døde alt for tidligt af en hjernesvulst i oktober 1963.

Konservator Erik Petersen, Zoologisk Museum, mødte jeg som sagt også ofte i mosen udover søndag morgen. Han kom altid med kikkert, kamera og båndoptager, indviklet i læderremme, og engang bad han mig om at finde hans pipe, tobak og tændstikker i en inderlomme, som han ikke kunne få at i. medens jeg skulle fortælle om forskelle på måger og terner! Hans død var også tragisk, for han døde på "Noona Dan" ekspeditionen den 28.10.1961 på grund af en udsæd vanlig overfølsomhed over for en hvepsegift (Anafylaktisk chok). Han var heller ikke så politisk korrekt, for han sagde, at hvis du ser en sjælden fugl, så skyd den for helvede, for ellers er der ingen der tror på det, og det havde han ganske ret i, hvilket jeg har oplevet mange gange både i Danmark og udlandet.

For blot at give et par eksempler af mange, så fandt jeg den første rede af østlig hvepsevåge *Pernis ptilorhynchus* i Sri Lanka den 24.01.1994, som blev forkastet, for der skulle æg eller unger på bordet. Ham der forkastede observationen, fandt senere den første rede! Jeg var så uheldig at fange og ringmærke en korttået træløber i Kagsmosen den 27.08.1972, hvor arten endnu var meget sjælden på Sjælland. Tommy Dybbro nævnte observationen i hans bog : " Oversigt over danske fugle" 1978, hvor en vis herre slap løs i Laksegade! En nævenyttig person forelagde min observation for sjældenhedsudvalget, hvor observationen selvfølgelig blev forkastet, og Bernt Løppenthin skrev, at et "lille tilfældighedsmord" havde været på sin plads, Erik Petersen havde ret! Så, nu bliver mine iagttagelser af sjældne fugle verden over, herunder nye for landene, registreret i min database, og kun der med en enkelt undtagelse. Den 26.09. 1969 så jeg en kratsanger *Scotocerca i11q1deta* ved Les Cedres, Libanon, og det var først mange år senere, da der kom fugle bøger om området, at jeg kunne se, at arten ikke var set i Libanon før, men pyt med det. Men, da en franskmand tog æren for den første observation i 2002, kom jeg på banen, og miraklet skete. Jeg står nu som observatør af den første kratsanger i Libanon (*Sandgrouse vol. 26(1) 2004:32*)!

Jeg har følgende bøger og artikler om fuglene i Utterslev Mose oplistet fra de ældste.

Christiansen, N. 1908. Fugleliv i Søborg Mose ved København. Dansk Om. Foren. Tidsskr. 2:152- 1 57

Gernaa, I. 1936. Fuglelivet i Utterslev Mose i1932-35. Dansk Om. Foren. Tidsskr. 30:23-34. Gernaa, I. 1938. Interessant Fugleliv i Utterslev Mose ved København. Dansk. Om. Foren. Tidsskr.32:161-162.

Gernaa, I. 1939. Supplerende meddelelser om fuglelivet i Utterslev Mose ved København. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 33: 193-198.

Winge, Ø. 1944. Myrderi af vildænderne i Frederiksbeg Have. Dansk Jagttidende 60:326-327_ Kaulberg, S. 1947. Søborg Mose. P.Haase & Sønns Forlag.

Galsgård, M. 1962. Grågæs og hættemåger i Utterslev Mose. Natur og Ungdom 3:5-7. (Oplysningerne om grågåsen er det rene vrøvl!)

Olesen, G.R. 1966. Fuglelivet i Utterslev Mose - Københavns naturpark. Natur og Ungdom 7:58-63.

Løppenthin, B. 1967. Danske ynglefugle i fortid og nutid. Odense Universitetsforlag. Jenov, J.G. 1968. ---værre end en forbrydelse, en dumhed " Jagt og Fiskeri 12:1968:36-38.

Ferdinand, L. 1970. Utterslev Mose. Meddelel ser fra fællessekretariatet for N aturfredningsrådet og statens Naturfrednings - og Landskabskonsulent. Nr. 1.

Andersen-Harild, P. 1970. Utterslev Mose. Feltornithologen 12:127-130.

Teibel, E. 1970. Fuglelivet ved Utterslev Mose. Dansk Orn. Foren. Tidsskr. 64:248 -252. Ferdinand, L. 1971. Større danske fuglelokaliteter. I del. Dansk Ornitologisk Forening.

Preuss, N. O. 1976. Grågæssene i Utterslev Mose. Dansk Vildtforskning 1975-76: 31-34. Secher, A. 1977. Mosen i storbyen. Martin.

Ferdinand, L. 1980. Fuglene i landskabet. Større danske fuglelokaliteter. Bind II. Dansk Ornitologisk Forening.

Gregersen, J. 1986. Grågæs med følge. Dansk Jagt 5: 1 1986:28+45.

Christensen, K.O" Brøgger-Jensen, S" Horsted, S.J. & Nielsen, T.G. 1990. Utterslev Mose - En oase i storbyen. Kaskelot 89: 12-25.

Jensen, H. 1998. Grågæs i storstaden. Anser 37:231-244 + mange artikler i danske og udenlandske tidsskrifter.

Kampp, K & Preuss, N. O. 2005. The Greylag Geese of Utterslev Mose. A long term population study of wild geese in an urban setting. Dan sk Om. Foren. Tidsskr. 99:1-78. (Fylt med konkrete fejl)

Meltofte, H. 2006. Ornitologi med jagtgevær og ægsamlerkasse. Fugle og Natur 03:06:20-21.

+ dem som jeg glemt!

Der er udgivet en lang række rapporter om fuglelivet i Utterslev Mose. I årene 1973 - 1983 skrev Vibeke Tofte hvert år en udførlig rapport. Lars Nørgaard Andersen skrev en rapport 1984 og 1985.

Zoologisk Museum for Hovedstadsrådet 1980 - 1989. Stadsingeniørens direktorat 1990 - 2000, bortset fra 1996, hvor den ikke udkom. Er ikke udkommet siden 2000, hvor der ikke var ressourcer til at udgive den mere.

Efter den kraftige forurening af mosen i 60'erne, og spildevandstilførslen blev standset, opblomstrede fuglelivet i 1973-75, og mosen fik landets største bestand af lille lappedykker og troldand, og den næststørste bestand af sorthalset lappedykker. Under Zoologisk Museums meget beklagelig sejlads den 15.05.1981, lå der 27 sorthalset lappedykker uden for Store Landø, jf senere. Sorthalset lappedykker yngede i mosen indtil 1990, men i 2008 yngede et par i Midtmosen _ Der var måske også Europas største koloni af hættemåger, og tætheden af blichøns blev den tætteste, som overhovedet er kendt for arten_ I 1975 blev kanalerne opgravet igen, hvorefter det fosfatheldige bundslam kom i kontakt med mosevandet, og forureningen tog igen til med negative konsekvenser for flora og fauna. I 1978 blev der konstateret et kraftigt angreb af botulisme type C i mosen, og i august fandt man 172 døde fugle_ Jeg konstaterede botulisme i Kagsmosen i 1968, hvor to gråænder døde, og jeg sendte vandprøver ind til Statens Veterinære Serumlaboratorium, jf foran.

